

نقش شهرهای میانی در توسعه فضایی استان همدان با نگرش بر شهر ملایر

دکتر مجید شمس

عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی و احد

تویسرکان

چکیده :

رشد سریع جمعیت و افزایش درصد شهر نشینی از پدیده هایی است که در چند دهه اخیر در کشور ایران مانند بسیاری از کشورهای جهان پدیدار گشته ، گرچه افزایش جمعیت شهر نشینی فی النفسه پدیده نامطلوبی نمی باشد و بعضاً آنرا نمادی از توسعه یافتگی می دانند ، لذا آنچه که به عنوان یک موضوع مهم مورد بحث و بررسی قرار می گیرد ، نه افزایش درصد شهر نشینی بلکه توزیع نامتوازن و نامتناسب جمعیت در کانونهای شهری است . استان همدان علیرغم قابلیت های طبیعی و موقعیت مناسب جغرافیایی و پیشینه تاریخی از نظر توسعه اقتصادی و اجتماعی از وضعیت مطلوبی برخوردار نیست و همچنین از جهت نظام سکونتگاهی و سلسله مراتبی و سطح بندی خدمات تعادلی در شهرهای بزرگ ، میانه و کوچک نواحی روستایی آن به چشم نمی خورد . بطوریکه عمده جمعیت و فعالیت های اقتصادی در شهر همدان (مرکز استان) متمرکز گردیده و الگوی نخست شهری بر آن حاکمیت دارد . که در این تحقیق سعی شده است با نگرش سیستمی و جامع نگر به تحلیل و بررسی وضع موجود و جایگاه و نقش شهرهای میانه اندام در توسعه فضایی استان به شکلی منطقی و متعادل پرداخته شود .

واژگان : توسعه فضایی - شبکه شهری - سلسله مراتب شهری - تعادل بخشی فضایی - پراکنش جمعیت .

مقدمه

الگوي توزيع جمعيت در كشورهاي در حال توسعه ، نشان از عدم تعادل در شبكه استقرار جمعيت و بهره وري از منابع و امكانات سرزمين دارد كه در دهه هاي اخير اين عدم تعادل بيشتر به چشم مي خورد و هر كشوري بنا به فراخور حال و شرايط سياسي. اجتماعي و اقتصادي خود به نوعي سعي در برطرف نمودن اين مشكل داشته . اما اغلب برنامه ريزيها در اين زمينه با موفقيت توام نبوده است و در حال حاضر شاهد توزيع ناموزون و ناهمگون جمعيت در مراكز سكونتگايي هستيم .

مسئله قابل توجه اين است كه با وجود اينكه مراكز شهري ايران نسبت به روستاها مهاجر پذيرند ولي شهرهاي بزرگ هر ناحيه يا هراستان به خاطر تمرکز شريد سرمايه ، وجود فرصتهاي شغلي ، امكانات رفاهي ، توسعه صنايع ، بالا بودن درآمد از جاذبيت بيشترتي نسبت به شهرهاي كوچك و مياني برخوردار بوده و در واقع هر روستا يا شهر (متوسط و كوچك) به متروپل اصلي (شهرهاي بزرگ در هر ناحيه يا استان) وابسته و در ارتباط است و اين امر موجب شده تا شهرهاي بزرگ بطور سرسام آوري از افزايش جمعيت و رشد و توسعه شهري برخوردار شوند و در

مقابل شهرهاي سطوح پائينتر كم اهميت جلوه نمايد . اين شكلي است كه تقريباً در كيله ممالك در حال توسعه دنيا ، از جمله هندوستان ، بنگلادش ، سوريه و مكزيك ، مشاهده مي شود (امكچي حميده ، ۱۳۷۹ ص ۲) زيرا سياست تمرکز گرايي و انباشت سرمايه و ساير امكانات در شهرهاي بزرگ باعث عزيمت نيروي انساني و مهاجرتهاي گسترده به اينگونه شهرها شده است .

فلذا شهرهاي ميانه نقش انتقال و تقويت توسعه اي را ايفا مي کنند ، نقشي كه امكان مي دهد هر يك از شهرها عملکرد خاص خود را در به كارگيري استعدادها و قابليتهاي توسعه و تحريك شبكه شهري منطقه اي داشته باشند و مهاجراني را كه عازم شهرهاي بزرگ هستند جذب نموده و شرايط كار و اشتغال آنها را فراهم سازند . ضمن اينكه شهرهاي مياني با توجه به ظرفيت جمعيتهاي مناسب خود حتي در موارد مي توانند واحدهاي بزرگ صنعتي را در ارتباط با پتانسيلهاي خويش پذيرا باشند . همچنين مي توانند امكان بهره گيري مناسب را در توانمنديهاي منطقه اي فراهم سازند .

شهرهاي ميانه و متريپل هاي ناحيه اي

مفهوم متوسط (میانی) طبیعتاً نسبی و دامنه چنین شهرهایی که سطوح میانی از سلسله مراتب شهری را می سازند همیشه در میان کشور متفاوت خواهد بود. زمانی که در یک کشور اندازه جمعیت بزرگترین شهر، در حد جمعیت شهر کوچک و یا متوسط کشور دیگری است، لزوماً مقیاس شهر میانه آن نیز با اندازه شهرهای مختلف خود تعریف می شود. بنابراین تعیین شهر میانی در هر کشور با اندازه بزرگترین و کوچکترین شهرهای همان سرزمین مشروط می گردد. گرچه در تعیین اندازه شهرها، نقش و عملکرد اقتصادی - اجتماعی آنها مهم و موثر می باشد لیکن نبود اطلاعات دقیق و کامل در این زمینه موجب شده تا از شایسته ترین معیار که همان اندازه نسبی جمعیت می باشد و با تجربه و تحلیل های مقایسه ای به دست می آید استفاده شود. تعدادی از تحلیل گران بر این باورند که شهرهای میانه می بایست عملکرد های «مرکزیت مکانی» رابه عهده گیرند و به همین خاطر شهرها خودشان باید زندگی مردم در مناطق روستایی و شهرهای کوچک را سرویس دهند. در یک طبقه بندی جمعیتی، شهرهای میانه را شهرهای با جمعیت بین ۵۰ تا ۲۵۰ هزار نفر می دانند. البته شهرهای میانه را در هر

گروه شهرهاي ميانه كوچك اندام (۵۰ تا ۱۰۰ هزار نفر) و شهرهاي ميانه بزرگ اندام (۱۰۰ تا ۲۵۰ هزار نفر) نيز تقسيم مي كنند .

پير ژرژ در سلسه مراتب شهري ، شهرهاي ميانه اندام را بعد از شهرهاي كوچك آورده و جمعيت آنها را بين ۵۰ تا ۱۵۰ هزار نفر مي داند .

سازمان ملل عدد جمعيتي ۲۵ تا ۲۵۰ هزار نفر و گزارش رسمي ستيران در ايران (۱۳۵۶) عدد ۲۵ تا ۲۵۰ هزار نفر و تبصره بودجه سال ۱۳۶۲ رقم ۲۰ تا ۲۵۰ هزار نفر را براي شهرهاي ميانه تعيين نموده اند . در ايران از تجزيه و تحليل داده هاي آماري مربوط به رشد نقاط شهري و درصد جمعيت پذيري آنها از سال ۷۵-۱۳۳۵ چنين مي توان نتيجه گرفت كه شهرهاي مياني از تعادل نسبي بيشتر برخوردار بوده اند كه همين مسئله موجب مي شود اهميت اينگونه مراكز سكونتگايي در توسعه منطقه اي و ملي بيشتر مد نظر قرار گيرد .

شهرهاي مياني به عنوان يك قطب جمعيتي بزرگ در سطح ناحيه ، امكانات ، خدمات و سرويس دهی به شهرهاي كوچك را به عهده مي گيرند و در مقابل توليدات آنها را جمع آوري و به رده بالاتر منتقل مي كند يعني در واقع پل ارتباطي بين

شهرهاي كوچك است و چنانچه خوب ايفاي نقش كند مانع از حركت و مهاجرت جمعيت از روستاها و شهرهاي كوچك به شهرهاي بزرگ و كلانشهرها مي شود و تعادلي را در سطح ناحيه ايجاد مي نمايد.

نقش شهرهای میانی در امر توسعه

دنيس رانديلي در تحليل روابط شهر و روستا بر محور سياست توسعه ، در سلسله مراتب شهري بر جمعيت شهري تاكيد مي كند . او مي گويد اهداف توسعه روستائي جدا از شهرها علمي نيست زيرا بازارهاي اصلي براي دريافت مازاد توليدات كشاورزي در مراکز شهري قرار گرفته است . از طرفي بيشتر عوامل توليد از امكانات سازمانهاي شهري بهره مند مي شوند و خدمات مورد نياز جامعه روستائي از مراکز شهري به دست مي آيد . از اينرو پيشنهاد مي كند در صورتيكه دولتها بخواهد در سطوح اجتماعي و فضايي به توسعه گسترده دست يابند پراكندي جغرافيايي سرمايه گذاريها را تقويت كنند و اين امر از طريق عدم تركيز و سيستم يكپارچه شهرها ممكن مي شود و امكان دسترسي به بازارها را براي مردمي كه در همه بخشهاي كشور يا ناحيه زندگي مي كند فراهم مي آورد .

با توجه به نظر اين محقق شهرهاي مياني ممكن است در امر توسعه تاثير بگذارند بدین ترتیب

که:

۱- شهرهاي مياني از مشكلاتي كه امر مسكن ، حمل و نقل ، آلودگي و... در بزرگترين شهرها ايجاد مي كنند مي كاهد .

۲- شهرهاي مياني از نابرابريها ناحيه اي مي كاهد .

۳- شهرهاي مياني از طريق ايجاد خدمات و بازارها براي توليدات كشاورزي حوزه هاي روستايي، اقتصادروستايي را تحريك و پويايي مي بخشد .

۴- شهرهاي مياني ، تمرکز اداري را در شهرهاي بزرگ كاهش مي دهد . در اين صورت تمرکز سرمايه گذاري در شهرهاي بزرگ صورت نمي گيرد

۵- سرمايه گذاري در شهرهاي مياني، فقر را كاهش مي دهد . زيرا در بعضي از كشورهاي در حال توسعه جلوه هاي فقر در شهرهاي مياني و كوچك بيشتر است.

۶- در امر توسعه ناحيه اي بايد شهرهاي مياني با سرمايه گذاريهاي بخش خصوصي و دولتي تقويت شود .

لازم به ذكر است كه نظريه راند ينلي چون در بازار آزاد مطرح مي شود در آن سرمايه گزاران محلي با ميل و رغبت در شهرهاي مياني سرمايه گذاري مي كنند . بيشتر كشورهاي در حال توسعه

فاقد سیستمهای کار آمد مکان مرکزی هستند .
از اینرو باید در این کشورها سیستم مکان
مرکزی کار آمد بوجود آید (شکوئی ، حسین ۱۳۷۳
ص ۳۱۵)

به هر حال شهرها به عنوان وزنه های اصلی
نواحی باید نقش اساسی در ایجاد تعادلهای ناحیه
ای داشته باشند . راندینلی معتقد است که نقش
شهرهای میانه اندام در توسعه یکپارچه ناحیه
چشمگیر است . این شهرها به عنوان مراکز خدمات
به نقاط سکونتگاهی کوچکتر و مراکز توزیع
کالاها و خدمات ، نقش مهمی در روند های
اقتصادی بازی می کنند . بنابراین تقویت
اینگونه شهرها به موازات چهار چوب برنامه
های ملی و ناحیه ای می تواند نتایج بسیار
مفیدی برای توسعه متعادل ناحیه ای داشته
باشد (حسین زاده دلیر ، کریم ۱۳۸۰ ص ۱۱۸)

توزیع جمعیت استان همدان در مراکز سکونتی شهری

استان همدان با وسعتی معادل ۱۹۴۹۳ کیلومتر مربع
در نیمه غربی ایران ، بین مدار ۳۳ درجه ۵۹
دقیقه الی ۳۵ و ۴۸ دقیقه عرض شمالی و ۴۷ درجه و
۳۴ دقیقه تا ۴۹ درجه و ۳۶ دقیقه طول شرقی
از نصف النهار گرینوچ با مدکزیت همدان واقع
شده است .

بر اساس تقسیمات کشوری در سال ۱۳۷۵ این استان در مجموع ۸ شهرستان، ۱۸ شهر، ۱۸ بخش و ۶۸ دهستان را شامل می شود.

بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۷۵ این استان ۱۶۷۷۹۵۷ نفر جمعیت داشته که از این تعداد ۸۱۰۶۴۰ نفر در مراکز شهری و ۸۶۷۳۱۷ نفر در نواحی روستایی سکونت داشته اند.

ساختمان سنی جمعیت استان همدان در سال آماری مذکور بدین ترتیب بوده :

که ۴۱ درصد جمعیت در گروه سنی ۰-۱۴ سال، ۵۴ درصد ۱۵-۶۴ سال و ۵ درصد از جمعیت این استان در طبقه سنی ۶۵+ سال قرار گرفته اند به این ترتیب در ارزیابی سنجه های سنی جمعیت مشخص می شود از ساختار سنی جمعیتی جوان برخوردار است. نسبت جنسی استان همدان در سال ۷۵-۱۰۲ در کلیه مناطق بوده که شهرستان همدان با نسبت ۱۰۵ بالاترین و شهرستان رزن با نسبت جنسی ۹۶ کمترین رقم را به خود اختصاص داده اند که خود مؤید مهاجر پذیر بودن شهر همدان آن هم بیشتر از جنس مردمی باشد.

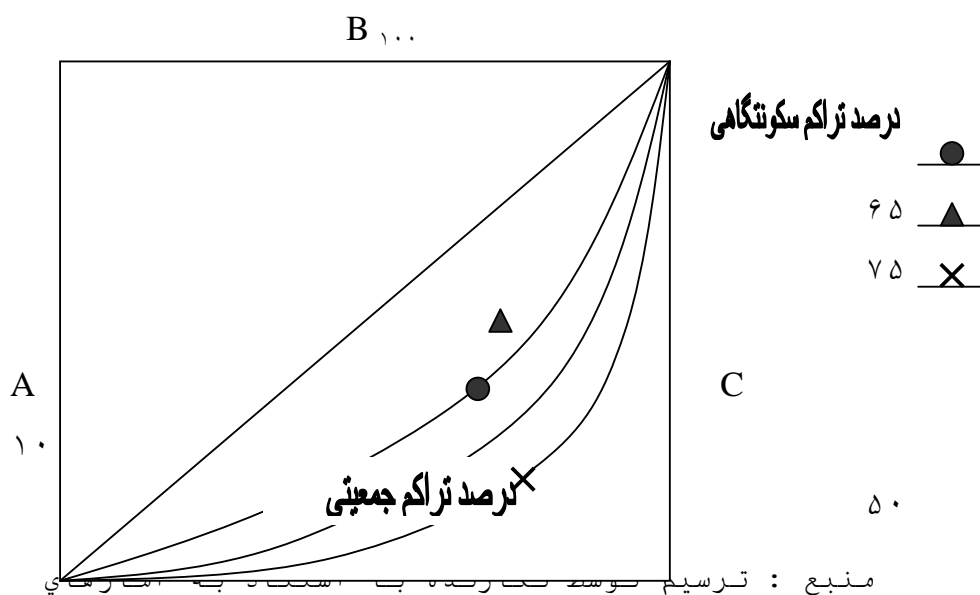
از مجموع ۸۱۰۶۴۰ نفر جمعیت شهری استان ۴۹/۲ درصد آن در شهر همدان و باقیمانده جمعیت در ۱۷ مرکز شهر دیگری تمرکز یافته اند .

ملایر با ۱۷/۳ درصد ، نهاوند (۸ درصد) اسدآباد (۶ درصد) تویسرکان (۴/۶ درصد) بهار (۳/۱ درصد) کبودرآهنگ (۲/۲ درصد) لالجین (۱/۷ درصد) فامنین (۱/۱ درصد) و شهرهای صالح آباد - رزن - قروه درجیزین - سرکان - سامن - فیروزان - ازندریان و جورقان مجموعاً ۵/۱ درصد از جمعیت شهری استان را در خود جای داده اند . به این ترتیب عدم توازن و تعادل در توزیع جمعیت را به وضوح مشاهده می نمائیم . در این بخش از مدل منحنی لورنز جهت نمایش بهتر عدم تعادل در پراکنش جمعیت استان در دهه های ۷۵-۵۵ بهره می گیریم .

با مشاهده منحنی چنین به نظر می رسد که جمعیت در مراکز سکونتگاهی استان همدان به طور متعادل توزیع نشده و این عدم تعادل در سالهای ۷۵ و ۶۵ بیشتر به چشم می خورد چرا که هر چه منحنی ما از خط تعادل (AB) فاصله بگیرد عدم تعادل بیشتر می باشد بنابراین توزیع جمعیت در دهه ۵۵ متعادلتر بوده و هر چه به جلوتر می رویم بر اساس عدم توزیع متعادل خدمات -

سرمایه و امکانات در سطح ناحیه زمينه جذب جمعیت از روستا و شهرهای کوچک به شهرهای بزرگ و مراکز استان بیشتر شده در نتیجه در سالهای ۶۵ و ۷۵ به مراتب منحنی ما از خط AB فاصله بیشتری گرفته است .

نمودار شماره ۱ منحنی لورنز جهت نمایش چگونگی توزیع جمعیت در مراکز سکونتگاهی استان همدان

شبکه شهری استان همدان

مجموعه شهرهای بزرگ و کوچکی که در محدوده استان همدان واقع شده اند و تحت عنوان شبکه شهری خوانده می شوند ، هیجده مرکز شهری

هستند که با یکدیگر ارتباط و کنش متقابل دارند . با توجه به رعایت نظم سلسله مراتبی ، چنانچه بخواهیم این شهرها را بر اساس داده های کمی (جمعیتی) طبقه بندی و رتبه بندی نماییم ، شهر همدان با ۳۹۹۰۰۶ نفر در بالاترین رده و شهر جوقان با ۲۲۷۵ نفر در پائین ترین سطح قرار می گیرند و بقیه مراکز شهری در بین این دو سطح ، طبقه بندی می شوند .

شبکه شهری استان همدان را می توان در سه سطح طبقه بندی نمود . شهر همدان با ۳۹۹۰۰۶ نفر جمعیت که در راس شبکه قرار می گیرد . در سطح دیگر شهرهای ملایر، نهاوند ، تویسرکان ، کبودرآهنگ ، اسدآباد ، بهار و رزن که مراکز شهرستانها هستند و از اهمیت بیشتری برخوردار می باشند قرار دارند و نهایتاً در سطح سوم سایر شهرهای دیگر که شهرهای کوچکتری هستند مانند لاجین ، مریانج ، فامنین ، صالح آباد ، قروه درجین ، سرکان ، سامن ، فیروزان ، ازندریان و جوقان قرار می گیرند . شبکه شهری استان همدان از طریق محور ملایر و نهاوند به بروجرد با شبکه شهری لرستان و از طریق محور ملایر- اراک با شبکه شهری استان مرکزی ، از طریق محور نهاوند با شبکه شهری کرمانشاه ، از

راه بهار با شبکه شهري كردستان و از راه رزن با شبکه شهري قزوین و از راه كبودرآهنگ با شبکه شهري زنجان ارتباط پیدا می کنند.

شبکه شهري استان همدان می تواند بخشی از نقش شبکه تهران را به علت نزدیکی به عهده بگیرد ضمن اینکه تمرکز زدایی از تهران فواید زیادی به دنبال خواهد داشت .

ناگفته نماند که عوارض را هم در پی دارد که چنانچه بعضی از نقشها ، سرمایه گذاریها و مکانیابی صنایع به استان همدان واگذار شود به دلیل نزدیکی با تهران می تواند تا حد قابل ملاحظه ای عوارض ناشی از تمرکز زدایی را تقلیل دهد .

انطباق مدل رتبه - اندازه با شبکه شهري استان همدان

بیانگر گرایش نظامهای شهري به سمت تعادل و یا عدم تعادل می باشد . با بررسی و شناخت نظام سلسله مراتبی شهرهای استان ، امکان شناسایی نارسائیها و کاستی های موجود و همچنین طراحی يك الگوی سلسله مراتبی مناسب و کارا فراهم می گردد . در این مدل بزرگترین شهر یعنی شهري که بیشترین جمعیت را داشته باشد در رتبه اول قرار می گیرد . و شهرهای رتبه دوم ، سوم و ... به

ترتیب شهرهایی خواهند بود که $\frac{1}{2}$ و $\frac{1}{3}$ ... شهر اول جمعیت داشته باشند . البته لازم به ذکر است که مطالعات نشان داده که در جوامعی که در مراحل اولیه توسعه اقتصادی قرار دارند ، الگوی نخست شهری حاکم بوده و دارای توزیع نرمال اندازه جمعیت شهری نمی باشند .

جدول مقایسه توزیع اندازه جمعیت شهرهای استان با شهر اول (همدان) بر حسب مدل رتبه - اندازه .

شهر مورد مقایسه	جمعیت	رتبه	اندازه جمعیت مورد انتظار	کسر جمعیت
ملایر	۱۴۰۹۴۸	۲	۱۹۹۵۰۳	۵۸۵۵۵
نهاوند	۶۵۱۶۴	۳	۱۳۳۰۰۲	۶۷۸۳۸
اسدآباد	۴۸۳۸۶	۴	۹۹۷۵۱	۵۱۳۶۵
تویسرکان	۳۷۸۸۶	۵	۷۹۸۰۱	۴۱۹۱۵
بهار	۲۵۸۶۵	۶	۶۶۵۰۱	۴۰۶۳۶
کبودرآهنگ	۱۸۳۲۷	۷	۵۷۰۰۰	۳۸۶۷۳
لاجین	۱۳۹۶۳	۸	۴۹۸۷۵	۳۵۹۱۲
مریانج	۹۵۲۳	۹	۴۴۳۳۴	۳۴۸۱۱
فامنین	۸۷۸۵	۱۰	۳۹۹۰۰	۳۱۱۱۵
صالح آباد	۸۳۵۰	۱۱	۳۶۲۷۳	۲۷۹۲۳
رزن	۸۳۲۵	۱۲	۳۳۲۵۰	۲۴۹۲۵
قروه درجزین	۷۸۲۵	۱۳	۳۰۶۹۲	۲۲۸۶۷
سرکان	۵۴۲۲	۱۴	۲۸۵۰۰	۲۳۰۷۸
سامن	۴۷۵۰	۱۵	۲۶۶۰۰	۲۱۸۵۰

۲۲۵۲۲	۲۴۹۳۷	۱۶	۲۴۱۵	فیروزان
۲۰۰۴۵	۲۳۴۷۰	۱۷	۳۴۲۵	ازندریان
۱۹۸۹۲	۲۲۱۶۷	۱۸	۲۲۷۵	جورقان

منبع : آمار نامه استان همدان ۱۳۷۵

۱- همدان به عنوان شهراول استان جمعیتی برابری با ۳۹۹۰۰۶ نفر دارد

لازم به ذکر است که بهره گیری از مدل‌های دیگر نیز همین دیگر نیز همین نتیجه را به دست می‌دهد که شبکه شهری استان همدان به هم ریخته است و از نظم خاصی پیروی نمی‌کند که از توضیح و تشریح آنها صرف نظر می‌نمایم در صورت تمایل می‌توانید به رساله دکتری نگارنده در دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات تحت عنوان نقش شهرهای میانه در توسعه فضایی استان همدان مراجعه فرمائید .

جایگاه ملایر در شبکه شهری

بر اساس سرشماری سال ۱۳۷۵ بالغ بر ۱۸ مرکز شهری در استان همدان وجود داشته که از این تعداد تنها ۸ مرکز شهری بالای ۱۰ هزار نفر جمعیت داشته اند و ۱۰ شهر دیگر زیر ۱۰ هزار نفر جمعیت داشته است . در همین سال تنها شهر همدان و ملایر بیش از یکصد هزار نفر جمعیت را دارا بوده اند . البته لازم به ذکر است در طی سه دهه گذشته (۶۵-۴۵) نیز شهر ملایر موفقیت

خود را در سلسله مراتب شهري استان حفظ کرده است .

با توجه به اینکه سهم جمعیت شهري ملایر در سال ۷۵ نسبت به سال ۶۵ افزایش یافته که به نوعی می تواند حاکی از بیشتر شدن جاذبه جمعیتی شهر ملایر می باشد . صرفنظر از نقش ملایر در شبکه شهري استان و موقعیت آن باید توجه داشت که ملایر توسط منطقه ای احاطه شده که شبکه ای از شهرهای برون استانی (نظیر اراک و بروجرد) را در برمی گیرد و به دلیل این موقعیت ، بین شهر ملایر با دو شهر مذکور شبکه های ارتباطی برقرار می باشد که به لحاظ سهولت دسترسی و مجاورت با شهرهای اراک و بروجرد وابستگی اقتصادی و اجتماعی یا به عبارت دیگر روابط متقابل بین آنها برقرار می باشد . شهر ملایر با اراک ۹۵ کیلومتر و با شهر بروجرد از توابع استان لرستان ۵۵ کیلومتر فاصله دارد که تقریباً با فاصله این شهر با همدان به عنوان مرکز استان و نهاوند و تویسرکان شهرهای سوم و چهارم استان همدان برابری می کنند و همین موضوع جایگاه ویژه ای را در سطح منطقه به ملایر بخشیده است .

با این حال مسئله قابل توجه این است که در نتیجه تحولاتی که در شبکه شهری ایجاد شده، نقش شهرهای میانی و کوچک مانند ملایر ضعیف گردیده در واقع می توان گفت که نوعی شبکه زنجیره ای به وجود آمده است یعنی هر شهر کوچک یا متوسط یا روستاهای یک شهر به طور مستقیم و به صورت زنجیره ای با کلانشهر اصلی یا متروپل در ارتباط است (مانند رابطه روستاهای ملایر با تهران) در صورتیکه در کشورهای صنعتی پیشرفته غالباً شبکه شهری به صورت همگون و کهکشانی است. یعنی هیچ شهری برتری فوق العاده ای در کل شبکه دارا نمی باشد. البته این موضوع در کشوری نظیر ایران ریشه در سالهای قبل دارد که اقتصاد متکی بر نفت بر کشور مسلط شد و بیشترین سرمایه ها در پایتخت متمرکز شد و از دیگر سو به دلیل احساس عدم وابستگی اینگونه شهرها به روستاها و شهرهای میانی گسیختگی روابط ارگانیکی را موجب گردیده است.

ملایر شهر میانی برتر

از مجموع شهرهای میانه اندام استان، شهر ملایر به عنوان شهر میانی بزرگ (۱۴۰۹۴۸) و شهرهای نهاوند، اسدآباد، تویسرکان و بهار به عنوان شهرهای میانی کوچک اندام به شمار می

روند . همانگونه که پیش تر نیز ذکر شد شهر میانی باید نقش تعدیل کننده و تعیین کننده را در خلاء ناشی از قطبی شدن شهرهای بزرگ و در حاشیه ماندن شهرهای کوچک ایفا کنند .

این شهرها می توانند در عین حال نوعی همگنی ایجاد کرده و تفاوتی بین شهرهای بزرگ و کوچک را برطرف کنند همچنین کیفیت زندگی را برای ساکنین خود مطلوب نماید .

با توجه به این موارد می توان گفت ملایر به عنوان یک شهر میانی برتر می تواند در توسعه فضایی استان در توزیع متعادل و متوازن جمعیت ، خدمات و امکانات ، نقش سازنده ای داشته باشد .

در سال ۱۳۷۵ از کل جمعیت شهری استان ۳۹ درصد آن در شهرهای میانی سکونت داشته اند این در حالیست که شهرهای میانی ۲۷/۷ درصد از کانونهای شهری را به خود اختصاص داده اند اما در این بین شهر ملایر به لحاظ پتانسیلهای محیطی و تواناییهای اقتصادی اجتماعی مطلوبتر نسبت به سایر شهرهای میانی و همچنین موقعیت ارتباطی بین این شهر با شهرهای همدان ، بروجرد و اراک از اهمیت بیشتری در تعادل بخشی فضایی برخوردار است و با سوق دادن و هدایت سرمایه ، امکانات

و پروژه های عمرانی به این شهر تا حد قابل ملاحظه ای می توان از الگوی نخست شهری حاکم بکاهد و در تعادل بخشی فضایی مؤثر واقع شود .

با استناد به ضریب مرکزیت کریستالر اقدام به تعیین مرکزیت نقاط شهری استان همدان نموده ایم و در این رابطه : آمار شاغلین در بخشهای اقتصادی شهرها و با مراکز شهرستان در سطح استان همدان استفاده نمودیم و به این واسطه سکونتگاههای شهری را در ارتباط با نواحی پیرامون از نظر درجه اهمیت و اعتبارشان طبقه بندی کرده ایم که بر اساس نتایج حاصله از محاسبات شاخص مرکزیت در مراکز شهرستانهای استان با توجه به تعداد شاغلین در بخشهای صنعت ، خدمات ، ساختمان ، آب و برق و گاز ملاحظه می نمائیم که شهر همدان در راس هرم شهری استان واقع است و شهر ملایر در سطح و نهاوند ، تویسرکان و کبودرآهنگ و اسدآباد در سطح سوم ، شهرهای بهار و رزن در سطح چهارم و بقیه شهرهای کوچک در سطح پنجم و ششم واقع شده اند .

آنچه می تواند به عنوان يك عامل مهم برتری شهر ملایر را نسبت به سایر شهرهای میانی استان متمایز می سازد قرار گرفتن این شهر در

حوزه نفوذ شهر همدان - بروجرد و اراک است که
ذیلاً به تشریح آن می پردازیم .

ملایر در حوزه نفوذ و جاذبه سه شهر همدان - بروجرد - اراک

پس از پیروزی انقلاب اسلامی ، مهاجرت و ارتباط
شهر و روستا ابعاد تازه ای یافته و با سرعت
بیشتر بر جمعیت شهرها و به خصوص ملایر افزوده
شده است . جمعیت این شهر از ۲۸۳۲۵ نفر در سال
۱۳۴۵ به ۱۴۹۱۲۳ نفر در سال ۱۳۷۵ رسیده و این
شهر در حال حاضر در حدود ۵ هزار نفر جمعیت
روستاهای اطراف را در ساعات روز در خود جای
می دهد و روستائینی که از اولین ساعات روز
با مقاصد مختلف اقتصادی ، آموزشی ، فرهنگی و
اجتماعی به شهر آمده و در پایان ساعت کار
روزانه مجدداً شب به روستا برمی گردند به این
جمعیت ناپایدار طیف وسیعی از خدمات را هر چند
به طور متوسط ارائه می دهد .

خریدهایی روزانه در رأس همه قرار دارد و بعد
از آن به علت کمبودهای روستاهای اطراف و
توجه مردم به امر تحصیل و نیازهای آموزشی در
اولویت قرار دارد . مراجعات روزانه به شهر
جهت جستجوی شغل و کار و فعالیتهای ساختمانی
در مرتبه بعدی قرار گرفته ، بعد از آن نوبت

به خدمات درمانی و بالاخره امور اداری و متفرقه می‌رسد و در حال حاضر شهر ملایر در ناحیه از یک نوع مرکزیت ویژه برخوردار است و به عنوان کانون فعالیت‌های تجاری و مبادلاتی میان مراکز شهری و روستاها و آبادی‌های کوچکتر حوزه نفوذ خود تلقی می‌گردد. اما با توجه به بعد مسافت و موانع طبیعی و همچنین ضعیف بودن نقش و عملکرد بازار شهری ملایر برخی از روستاهای اطراف ملایر که به لحاظ اقتصادی با شهرهایی همچون همدان، بروجرد و اراک ارتباط دارد برقرار می‌کنند و به لحاظ اقتصادی جزء حوزه نفوذ این شهرها محسوب می‌شوند در این بخش تأکید بر شبکه‌های حمل و نقل و ارتباطی و افزایش رونق تجاری در مراکز بازاری ملایر می‌شود تا بعضاً روستائیان مجبور به برقراری ارتباط بدون واسطه شهری مرکزی خود با شهرهای بزرگ همچون همدان و اراک نگردند.

به هر ترتیب بعد مسافت، زمان دسترسی و وجود مراکز بهداشتی و درمانی مجهزتر در شهرهای بزرگترین همچون همدان - اراک و بروجرد موجب شده تا تعدادی از روستاهای ملایر با این شهرها ارتباط برقرار نموده و به جای ملایر از خدمات موجود شهرهای بزرگتر استفاده نمایند. لذا می

طلبد تا با ایجاد سرمایه گذاری بیشتر- توسعه مراکز خدماتی و بهداشتی و همچنین برخوردار بودن از شبکه های ارتباطی مطلوب و مناسب در شهر میانی ملایر از مهاجرت و تحرك جمعیت روستایی به شهرهای بزرگتر ممانعت به عمل آورد ضمن اینکه این شهر می تواند به سطوح پائین تر مراکز سکونتی خود خدماتی بهتری ارائه دهد .

و این موقعیت یعنی ارتباط با محورهای همدان - بروجرد (لرستان) و اراک برتری ملایر را نسبت به سایر شهرهای میانی استان تقویت می نماید.

پیشنهادهای و سیاست های راهبردی در تقویت جایگاه ملایر به عنوان یک شهر میانی:

- ایجاد پایه اقتصادی و مالی و جاذبه های سرمایه گذاری در شهر ملایر.

- ایجاد زیرساختهای فنی ، سوخت و انرژی ، آب ، شبکه فاضلاب ، ارتباطات و حمل و نقل می تواند در جذب سرمایه مؤثر واقع شود .

- توجه به امکانات و توانهای محیطی و محلی شهر ملایر.

- رفع کمبودهای خدماتی ، آموزشی ، بهداشتی شهر به خاطر جلوگیری از مهاجرت جمعیت به شهرهای بزرگتر .

- تقویت نهادها و مؤسسات سیاست گذار و برنامه ریزان محلی .
- ایجاد زیر ساختهای اقتصادی ، سیستم مالی و اعتباری ، سرمایه گذاری ، خدمات بانکی، انبارداری و نگهداری و ذخیره سازی .
- ایجاد زیر ساخت های اجتماعی - مسکن - آموزش و بهداشت .
- ایجاد و توسعه صنایع تبدیلی در شهر ملایر .
- پیوستن شهر ملایر به شبکه راه آهن سراسری کشور از طریق راه آهن اراک .
- اعمال سیاستهای هدایتی و ارشادی برای ساختار اقتصادی کشاورزی سنتی به کشاورزی مدرن .
- اعمال سیاستهای تعدلی بین بخشهای مختلف اقتصاد کشاورزان و صنعت و خدمات .

نتیجه گیری

مطالعه پراکنش جمعیت در سطح استان همدان به وضوح نمایان می سازد که درصد جمعیت شهر نشینی همواره در حال افزایش بوده و بی آنچه که مسلم

است این است که جمعیت در مراکز شهری به طور متعادل توزیع نشده است و این مسئله به واسطه مطالعه تطبیقی وضع موجود منطقه مورد مطالعه با مدلها و الگویی متعدد از قبیل - مدل رتبه انداز- پارتو - لورنز - سلسله مراتبی و ... به اثبات رسید که در استان همدان از نظر نظام شبکه شهری ، بی نظم و به هم ریخته است به طوریکه ملاحظه شد شهر همدان ۵۰ درصد جمعیت شهری استان را در خود جای داده و ۵۰ درصد باقیمانده در ۱۷ شهر دیگر تمرکز یافته اند و به دلیل عدم توزیع متعادل و بهینه سرمایه ، خدمات و امکانات شاهد تحرکات زیاد جمعیت در بین مراکز سکونتی در سطح استان هستیم (گرایش بیشتر به سوی شهر مرکزی استان) که خود موجب عدم تعادل فضایی در سطح استان شده است لذا به نظر می رسد با تقویت شهرهای میانه (ملایر به خاطر برخورداری از موفقیت بهتر) می توان در تعادل بخش فضایی نقش عمده ای را ایفا نمود تا به عنوان یک حلقه واسطه بین مرکز سکونتی پائین و بالایی خود ضمن پذیرش جمعیت سرریز شهرهای بزرگ از مهاجرت روستائیان به یکباره به شهرهای بزرگ ممانعت به عمل آورد.

The Role of Middle Cities in Spatial Development of Hamedan province with Emphasis

On Malayer

By : Majid Shams, phd

The Faculty Member of Islamic Azad University –Touyserkan Branch .

ABSTRACT

The rapid population growth and urbanisation increase are among the phenomena which have appeared in a lot of countries in the world including Iran in recent decades; although the urban population increase is not an undesirable phenomenon per se and some think of it as a symbol of development . Thus, what is going to be discussed and analyzed here is the unbalanced distribution of population in urban centers rather than the percentage of urbanity .

However Hamedan province possesses some natural capabilities and suitable strategic situation as well as a good history , it does not have a suitable social and economical development; there is no hierarchy regarding dwelling system and ranking rational services in its cities, towns, and even rural areas . As a result ,a large number of its population is concentrated in the center of the province (i.e. Hamedan itself) and a first-rank model governs the city .

In this research, through a systematic and comprehensive method , the present status of the province and the role of

middle cities in the spatial development of the province has been studied in a logical and rational way .

Key words and phrases : spatial development, urban network, urban hierarchy , spatial balancing, population distribution

فهرست منابع

- ۱-۱- مکچی ، حمیده ، شهرهاي مياني و نقش آنها در چارچوب توسعه ملي ، مرکز مطالعات و تحقيقات شهرسازي و معماري ايران . ۱۳۷۹.
- ۲- ارجمند نيا ، اصغر ، نقش شهرهاي ميانه در نظام اسكان جمعيت ، سرپناه شماره ۶۸ ، ۱۳۷۰ .
- ۳- آمار نامه استان همدان ۱۳۷۵ سازمان مديريت و برنامه ريزي استان .

- ۴- حسین زاده دلیر ، کریم ، برنامه ریزی ناحیه ای -
انتشارات سمت ۱۳۸۰ .
- ۵- سازمان برنامه و بودجه استان همدان ، طرح و
راهبردهای بلندمدت توسعه استان همدان در افق
۱۴۰۰-۱۳۷۶ .
- ۶- شکوئی - حسین ، دیدگاههای نو در جغرافیا جلد
اول ، انتشارات سمت ، ۱۳۷۳ .